

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.240>
УДК 93/94П39

Андрій МАРТИНОВ

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник,
відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
martynov.andriy15@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

КУБИНСЬКА РАКЕТНА КРИЗА: НЕВИВЧЕНІ УРОКИ ІСТОРІЇ

**Рецензія на книгу: *Сергій Плохій. Ядерне безумство:
Історія Карибської кризи***

Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 368 с.

Різні історіографічні традиції зафіксували декілька понять, які тлумачать небувале загострення в американсько-радянських відносинах 1962 р. Відтоді назви «Кубинська ракетна криза» та «Карибська криза» найчастіше вживаються синонімічно й з однаковою частотністю. Ті події мають різноманітну, різномовну та змістовну історіографію. Утім в українській історіографії зазначену тему досі так і не було системно, всебічно висвітлено. У цьому сенсі монографія професора історії й директора Українського наукового інституту Гарвардського університету Сергія Плохія детально відображає маловідомі подробиці цієї важливої події в контексті історії міжнародних відносин

Цитування: Мартинов А. Кубинська ракетна криза: невивчені уроки історії. [Рец. на кн.: Сергій Плохій. Ядерне безумство. Історія Карибської кризи. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 368 с.]. *Український історичний журнал*. 2023. № 4 (571). С. 240—245. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.240>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

XX ст. Книга вкотре актуалізує перманентну дискусію щодо невивчених уроків історії, адже російська війна проти України провокує постійні «послання» щодо можливості застосування тактичних ядерних боєприпасів на українському фронті. Опинившись у ситуації міжнародної ізоляції внаслідок збройної агресії проти нашої країни, російські політикани погрожують світу «останнім аргументом» — успадкованою від СРСР ядерною зброєю. У листопаді 2021 р. кремлівський диктатор висунув США та НАТО ультиматум щодо «відступу» Північноатлантичного альянсу на позиції до 1997 р., коли розпочалося розширення зазначеного військово-політичного блоку у східному напрямку. Це актуалізує науковий аналіз проявленого ядерного безумства під час ракетно-ядерної кризи 1962 р.

Автор увів у науковий обіг максимально можливу на цей час кількість історичних джерел різного походження. Це важливо, адже чималий корпус матеріалів у нашу цифрову епоху зберігається в аналоговому форматі. У США багато архівних документів цього періоду порівняно нещодавно втратили грифи «Цілковито таємно» або «Для службового користування». З російського боку, навпаки, — історикам дедалі складніше отримувати доступ до джерел. Загалом авторський задум поєднати академічний формат і науково-популярний виклад фактичного матеріалу, на нашу думку, успішно реалізований.

Монографія покликана «дати новому поколінню знання про драматичні події тієї доби, щоб допомогти всім нам розібратися із невизначеностями сьогоденного світу». Тим паче, що «є серйозні прогалини і у висвітленні кризи, і у сприйнятті її як міжнародної, а не суто американської події» [С. 15].

Історія будь-якої суспільно-політичної кризи — це літопис людських помилок, а також складних компромісів між діаметральними мотивами, амбіціями і стереотипами різних суб'єктів. Символічно, що в інавгураційній промові Дж. Кеннеді визначив парадигму американської дипломатії: «Ми ніколи не вестимемо перемовини через страх. Але й ніколи не боїтимемося йти на них» [С. 24]. Цей принцип допоміг ефективному дипломатичному врегулюванню Карибської кризи.

У монографії послідовно висвітлено умови зародження конфлікту, простежено етапи його ескалації та проаналізовано складності врегулювання. Радянський інтервенціонізм на Кубі й у Західному Берліні вимівав внутріш-

ні ресурси та спровокував масові вбивства учасників соціального протесту в Новочеркаську (символічно, що 2 червня 1962 р. до цього злочину був причетний генерал М. Плієв — майбутній командувач групи радянських військ на Кубі). Але керівництво СРСР не шкодувало ресурсів заради демонстрації «балансу сил» зі США, тим більше, що в тоталітарній державі суспільство не могло за це спитати з влади.

Професор С. Плохій слушно зазначає, що Дж. Кеннеді використав радянську риторичку про американське ракетне «відставання» від СРСР, аби виграти в листопаді 1960 р. президентську кампанію, хоча М. Хрущов краще за інших знав, що американський і радянський ракетно-ядерні арсенали — нерівні [С. 68]. Дислокація американських ракет середньої дальності на території Туреччини давала можливість завдання удару по Москві. Розміщення радянських ядерних ракет на Кубі було дією в рамках асиметричної стратегії, незважаючи на апріорі зрозумілі ризики.

Мотивація такого курсу виходила з того, що, на думку М. Хрущова, Захід надто егоїстичний, м'який і розколотий, аби опиратися посяганням на свободу інших. Також треба мати на увазі, що китайський диктатор Мао Цзедун конкурував із М. Хрущовим за вплив на країни, які розвиваються. Щоправда, за тих конкретних історичних обставин, маючи хаос «стрибка» від традиційного суспільства до «комуністичного», «великий керманіч» не володів реальними ресурсами, аби допомогти Ф. Кастро. Ще більший вплив на логіку розгортання ракетно-ядерної кризи справляла ситуація навколо Західної Європи.

Куба стала символом неспроможності Америки жити за стандартами свого антиімперіалістичного покликання та очікувань, породжених антиколоніальними революціями в усьому світі. Водночас США не могли залишити Західний Берлін, що загрожувало зруйнувати євроатлантичну єдність. Межею гнучкості Дж. Кеннеді було вимушене прийняття побудови 13 серпня 1961 р. Берлінського муру. Зрештою, як зазначає С. Плохій, «Куба мала для Джона Кеннеді низький пріоритет аж до кінця серпня 1962 р.» [С. 109].

До речі, помітний вплив на логіку прийняття рішень американським лідером мав урок історії Першої світової війни, зокрема книжка Б. Такман «Серпневі гармати». Важко не погодитися з твердженням: «Коли вивчаєш історію війн минулого й того, як вони починалися, складно не дивуватися, як часто відсутність комунікації, нерозуміння і взаємне роздратування відіграють важливу роль у подіях, що призвели до фатальних рішень почати війну» [С. 108]. У міру своїх можливостей, Дж. Кеннеді намагався засвоїти цей урок історії.

У шостому розділі монографії — «Операція “Анадир”» — описано роль радянських військ (43-ї ракетної армії, а також мотострільців Київського військового округу), доправлених з УРСР на Кубу. Детально описані логістичні й технічні проблеми з розміщенням ядерних ракет на «Острові Свободи». Зокрема, «щоб перевезти вантаж у Севастополь, знадобилося 19 потягів, а на Кубу його доправляли шість суден» [С. 96]. Радянські військовики були відряджені до берегів США всупереч власним бажанням [С. 99]. Від середини

липня до середини жовтня 1962 р. на Кубу перевезли понад 40 тис. вояків, одягнутих із метою маскування в кубинську військову форму [С. 127].

Дж. Кеннеді усвідомлював, якщо немає хороших ходів, — це не означає, що треба робити погані. Тим паче, що «ядерна доба випередила прихід інформаційної щонайменше на кілька десятиліть» [С. 179]. Обидві сторони конфлікту були вимушені ухвалювати рішення в умовах інформаційного хаосу та політичної невизначеності. Однак криза показала відмінності політичних культур США і СРСР. Жваві дискусії в Білому домі давали можливість Дж. Кеннеді реально бачити варіанти дій, тоді як М. Хрущов «вольовими зусиллями» мобілізував своє оточення на підтримку власного конфліктного курсу, а після його поразки домігся колективної згоди на різкий розворот радянської політики.

У розпал Карибської кризи у Вашингтоні були побоювання, що «блокада Куби автоматично спровокує блокаду Берліна», тому загрозу облоги «Острова Свободи» Дж. Кеннеді прагнув зберегти як важіль впливу на рішення М. Хрущова щодо Західного Берліна [С. 111]. Інструкція радянським військовим на Кубі рекомендувала застосування тактичної ядерної зброї у випадку спроби висадження противника. Нинішня спадкоємниця радянської імперії — російська копіює хрущовські шантажні мотиви, оголосивши про розміщення 1 липня 2023 р. тактичної ядерної зброї у Білорусі. На відміну від російської політики щодо України, М. Хрущов не хотів розв'язувати війну проти США, а збирався тільки залякати та обмежити в діях проти Куби.

У середині жовтня 1962 р. «лінії зв'язку між двома сторонами обірвалися, отримані сигнали були нечіткі, а ті, які вони надсилали, — часто неправильно витлумачувала інша сторона. Вони рухалися в темряві, сподіваючись не зіткнутися один з одним, але несвідомо прискорюючи курс на зіткнення» [С. 169].

С. Плохій дивується, що в оточенні Дж. Кеннеді за умов підготовки до проміжних листопадових 1962 р. виборів обох палат законодавчого органу «часові межі для ухвалення рішення вираховували не на підставі того, як швидко СРСР зможе привести ракети в стан бойової готовності, а на підставі того, як довго цю новину можна буде тримати в таємниці від конкурентів» [С. 139]. Визнати розміщення ракет СРСР планував після виборів до Конгресу США [С. 148]. Але криза мала свій хронологічний темп.

Символічно, що в розпал конфлікту ввечері 24 жовтня 1962 р. радянське керівництво перебувало в театрі на опері «Борис Годунов» із зіркою «Метрополітен-опера» Дж. Гайнсом [С. 181]. Наступного дня М. Хрущов вирішив забрати ракети з Куби в обмін на обіцянку Дж. Кеннеді не захоплювати острів. Кубинський лідер Ф. Кастро тоді нагадував сучасного Д. Медведєва, пропонуючи М. Хрущову першим застосувати ядерну зброю. Комітет начальників штабів США рекомендував Дж. Кеннеді завдати 28 жовтня масованого авіаудару по Кубі [С. 207], але американський президент, пам'ятаючи про уроки Першої світової війни, намагався дослухатися до пропозицій радянського супротивника.

Підлегли М. Хрущова, за винятком А. Мікояна, погоджувалися та схвальновали його рішення, або зберігали мовчання. Це дало можливість здійснити різку зміну курсу. Радянський лідер переконував, що кризу виграв СРСР, адже «захистив» Кубу: залишив її комуністичною й запобіг її переходу на бік китайців [С. 271]. Дж. Кеннеді сприймав компроміс як вигідну для обох сторін угоду в окремії зоні «холодної війни» [С. 273]. Обидві сторони та людство вижили, що було перемогою для всіх. Але Ф. Кастро почувався ошуканим, адже М. Хрущов позбавив його не лише ракет і ядерних боеголовок, а й гідності очільника незалежної держави [С. 274].

Автор показав, як важко було переконати кубинців погодитися з умовами виходу з кризи. Гавана заперечувала проти інспекції своєї території та згортання радянських баз. Попри протести Ф. Кастро, 19 листопада 1962 р. М. Хрущов уклав з американцями угоду про виведення ракет і бомбардувальників [С. 312].

Утім, зазначимо, що СРСР компенсував Кубі ці «втрати», адже надалі спрямовував чималі ресурси, аби війська «Острова Свободи» в 1970—1980-х рр. брали участь на радянському боці в регіональних конфліктах у Нікарагуа, в Анголі, Ефіопії. Ціна виходу СРСР із Карибської кризи була високою, але не летальною. Автор робить слушний висновок, що тоді світ «урядувало те, що обоє лідери вважали ядерну війну безнадійним варіантом» [С. 323].

Як будь-яка творча праця, монографія С. Плохія мотивує до дискусії. Пояснення успіху дипломатії в подоланні кризи ґрунтуються на розумінні того, що суб'єктами конфлікту були політичні еліти, котрі мали особистий досвід участі у Другій світовій війні й мотивовані на те, аби не допустити її повторення. Але відкритим залишилося питання: конфлікт розвивався за марксистським класовим або ціннісним підходом? Важливо показати вплив внутрішньополітичних міркувань, які стимулювали М. Хрущова до прямої конфронтації та розстановку політичних сил у США під час кризи й відразу після неї. Нагадаємо, що після вбивства 22 листопада 1963 р. в Далласі Дж. Кеннеді Сполучені Штати спробували відкинути СРСР і КНР від Південно-Східної Азії та безпосередньо втрутилися в конфлікт між «демократичним» Південним і «комуністичним» Північним В'єтнамами. Тобто Карибська криза безпосередньо не змінила алгоритм силової міжнародної політики. 2023 р. Китай копіює дії СРСР початку 1960-х рр., створивши базу розвідки проти США на території Куби. Російська пропаганда використовує порівняння з Карибською кризою як виправдання своєї війни проти України.

Для російської квазіімперії ядерна зброя — «останній аргумент», що робить диспозицію її війни проти України та західних демократичних цінностей ще більш ризикованою, ніж була ракетна криза 1962 р.

Люди так несамовито хочуть «виправити минуле», що абсолютно не дбають про майбутнє. Думати про прийдешнє можна тільки ухвалюючи раціональні рішення у дні сьогоднішнього. Зрештою, не зайвим буде пам'ятати, що управлінські стратегії, які формуються за умов демократичного вільного обговорення, — більш точні, ніж рішення, котрі породжуються персоналістським

авторитарним режимом. Це, на нашу думку, і є одним із головних історичних уроків Карибської кризи. Адаже в найгірших своїх проявах авторитарний режим втрачає здоровий глузд та відмовляється від принципу уникнення непрогнозованих ризиків і загальної шкоди для всього людства.

Надійшла / Received 13.06.2023

Andrii Martynov

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Leading Research Fellow,

Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

martynov.andriy15@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

CUBAN MISSILE CRISIS:
UNLEARNED LESSONS OF HISTORY

[Book review: Serhii Plokyh. Nuclear Madness: The History of the Caribbean Crisis. Kharkiv: Book Club "Family Leisure Club", 2022. 368 p.]